

Наталія Бондар,

канд. іст. наук, зав. відділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Ірина Ціборовська-Римарович,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Скориніана

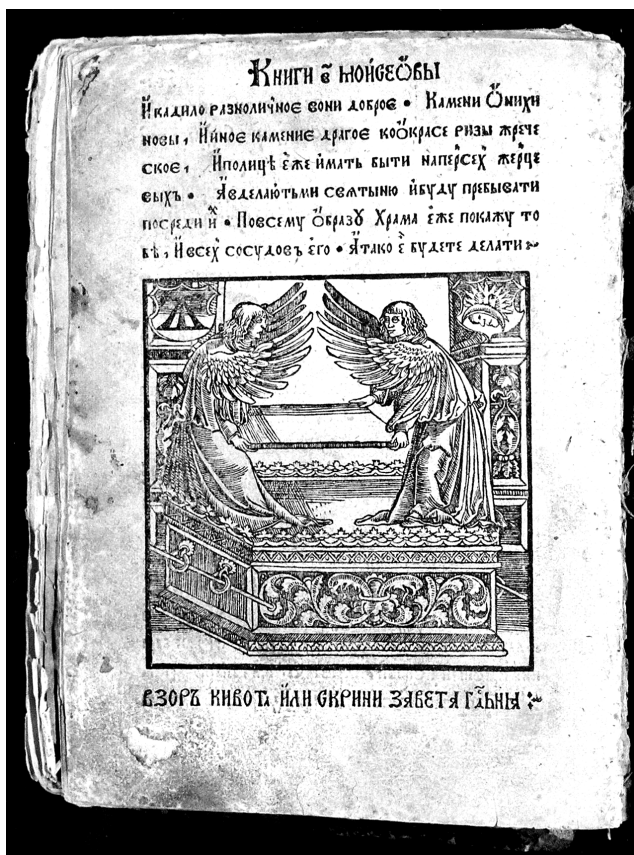
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У статті аналізуються друковані і писемні пам'ятки, пов'язані з діяльністю та ім'ям видатного білоруського просвітителя, друкаря Франциска Скорини, які зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Особливу увагу приділено рецепції доробку Ф. Скорини українським читачем XVI ст.

К л ю ч о в і с л о в а: стародруки, писемні пам'ятки, Ф. Скорина, празькі видання книг Біблії, Псалтиря, скоринознавчі студії.

Урочисте відзначення світовою книгознавчою спільнотою 500-річчя випуску празьких видань Ф. Скорини є віховою історико-культурною подією і для України. Як відомо, у 1517 р. у Празі білорус, уродженець Полоцька, доктор медицини Ф. Скорина надрукував Псалтир, а впродовж 1517–1519 рр. ще 23 книги Старого Завіту у вигляді 19 випусків. Ключовою особливістю видань Ф. Скорини стала їх зорієнтованість на читання широким загалом, – зручний у використанні портативний формат видання, друк біблійного тексту части-

нами, окремими випусками невеликого обсягу, поєднання високої якості поліграфії, художньої естетичності та доступності, а також переклад біблійних книг на «просту», або на білорусько-українську мову, з метою адаптації Святого Письма для кращого розуміння та активного читання. Видавець розраховував на розповсюдження книг, у першу чергу, в середовищі православних Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, у т. ч. на українських етнічних землях. Адже, як свідчать джерела, видання Ф. Скорини тут активно читалися,

Гравюра «Взор ківота або скрини Завіту Господнього».
Книга Вихід (Прага, 1519)

переписувалися та вивчалися. Саме з українських територій походить найбільша кількість рукописних текстів друкованої спадщини Ф. Скорини, зокрема, й ті книги Біблії, що не вийшли друком. Цей факт дає підстави для припущення щодо перебування Ф. Скорини на українських землях, зокрема, у Львові або у Кременці [7, с. 101–103].

На сьогодні празькі видання окремих книг Біблії, Псалтиря представлені в Україні у бібліотеках та музеях Києва, Львова, Одеси, Ужгорода [8, с. 37–48]. У фонді найбільшої вітчизняної книгозбірні – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ) – зберігається дев'ять окремих книг Біблії Ф. Скорини, оформлених у два збірники-конволюти. У складі одного з них (збірка відділу стародруків та рідкісних видань) об'єднано п'ять книг П'ятикнижжя Моїсеєвого 1519 р. – Книги Буття, Вихід, Левит, Числа, Повторення Закону. У складі другого конволюту переплетено разом чотири книги Біблії – Ісуса Сірахова 1517 р., Приповістей царя Соломона 1517 р., Премудрості Божої 1518 р. та Юдиф 1519 р.

Всі книги Біблії 1517–1519 рр. попримірниково описані у друкованому каталозі видань Ф. Скорини з фондів НБУВ. Їх опис безпосередньо викона-

но І. О. Ціборовською-Римарович [9]. Ініціатором створення каталогу виступив відомий російський книгознавець, активний дослідник доробку Ф. Скорини – Ю. А. Лабинцев, який на той час плідно співпрацював з НБУВ. Вірогідно, що цей каталог й досі залишається єдиним спеціальним каталогом із попримірниковим описом книг Ф. Скорини однієї збірки, виданим у вигляді окремого видання. Він доступний для вивчення і в електронній формі, як і всі наукові публікації відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ.

На сучасному етапі розвитку цифрових технологій та ресурсів дослідники можуть безпосередньо ознайомитися та попрацювати з повнотекстовими копіями книг Ф. Скорини на порталі НБУВ у складі «Цифрової бібліотеки історико-культурної спадщини» [2; 3], що є вагомим внеском української сторони в міжнародну електронну Скориніану.

Перший із конволютів збірки НБУВ включає п'ять книг скорининської Біблії без рукописних вставок. Він розпочинається Книгою Буття, що є формально першою книгою Старого Завіту. Саме у Книгу Буття Ф. Скорина вмістив загальний титульний аркуш до книг Святого Письма, а також програмну передмову до усього видання. На жаль, примірник НБУВ дефектний, він без початкових аркушів.

Конволют має численні покрайні записи, хронологічні рамки яких охоплюють XVI–XIX ст. В них подаються цікаві відомості про історичні події та відомих осіб, зокрема, про Хотинську битву, великого литовського гетьмана Яна Кароля Ходкевича (пом. 1621 р.), князя Самуїла Корецького (пом. 1622 р.) подільського воєводу Валента Олександра Калиновського (пом. 1620 р.), нотатки теологічного і побутового змісту. Відомі й імена його власників, що вказує на давнє побутування книги на Волині. У XIX ст. вона зберігалася в церкві села Козлин (тепер с. Рівненського району Рівненської обл.), згодом – у зібранні Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії та у Всеукраїнському музейному городку.

Другий конволют біблійних книг Ф. Скорини зберігається в Інституті рукопису НБУВ, у фонді П. М. Попова (ІР. НБУВ. ф. 285, № 6791). Павло Миколайович Попов (1890–1971) – відомий український літературознавець, історик книги та гравюри, славіст, етнолог, мовознавець, доктор філологічних наук, член-кореспондент АН УРСР. Збічник, до складу якого входять чотири книги Біблії Ф. Скорини та рукописні тексти, наприкінці XIX ст. перебував у збірці старожитностей Курської духовної семінарії. Вірогідно, раніше книга зберіга-

лася у бібліотеці Софронієвського Молченського Путивльського монастиря. П. М. Попов ще у 1915 р. розпочав вивчення оригінального збірника друкованих і рукописних текстів, у складі якого, крім чотирьох книг Біблії, представлено й комплекс давніх рукописів, серед яких «Бесіди на Євангеліє від Іоанна» Іоанна Златоуста, «Отпис на лист Іпатія Потєя», «Скарга нищих до Бога» та «Зерцало живота вічного». Цей збірник-конволют доволі давно введений у науковий обіг та відомий дослідникам. Найбільший інтерес серед внесених до його складу рукописів становить віршований твір «Скарга нищих до Бога» – яскрава самобутня пам'ятка української літератури початку XVII ст. Текст «Скарги» неодноразово публікувався [14, с. 71–88].

Привертає увагу наявність у рукописній частині збірника-конволюта твору, дотичного до стародруків, – копії полемічного «Отписа на лист Іпатія Потєя», виданого в Острозі близько 1598 р. Склад збірника, де до друкованих біблійних книг Ф. Скорини у перших десятиліттях XVII ст. були приєднані рукописні тексти Іоанна Златоуста, полемічні твори, яскраві сатиричні вірші, засвідчує сприйняття видань Ф. Скорини не як сакральної канонічної пам'ятки, а як частини тодішнього актуального інтелектуального читання.

Детальне вивчення примірників видань Ф. Скорини, рукописних текстів та матеріалів архіву П. М. Попова показало, що першим дослідником курсько-путивльського конволюту варто вважати саме його. П. М. Попов у кількох своїх роботах надзвичайно високо оцінив внесок Ф. Скорини у книговиданичу справу [10; 11]. Він планував видати текст віршованої «Скарги нищих до Бога», доповнивши його дослідженням мови пам'ятки, аналізом складових конволюта, вивченням змісту текстів та філіграней паперу.

Найбільш активне вивчення П. М. Поповим складу збірника припадає на 1918–1929 рр. У подальшому вчений змушений був полишити дослідження книгознавчої проблематики через ідеологічні обставини, щоб уникнути політичних репресій. Архівні матеріали засвідчують, що в останні роки життя П. М. Попов знову повернувся до вивчення пам'ятки – планував до свого 80-річчя у 1970 р. видати текст «Скарги нищих до Бога» та надрукувати велику статтю про неї у «Віснику Академії наук УРСР», про що свідчить запис, збережений у його архіві [1]. На жаль, вченому не вдалося реалізувати свій задум. Рукописні матеріали, пов'язані як з вивченням курсько-путивльського збірника-конволюта, так і з

дослідженнями історії давньої книги, зберігаються в архіві П. М. Попова (ІР НБУВ, ф. 285), і становлять окремих цікавий сегмент київської дослідницької Скориніани.

До скоринознавчих студій можна долучити й рукописний нотний Ірмологіон (ІР НБУВ, ф. I, № 5391) [6, с. 227–230, № 120], переписаний у Супрасльському Благовіщенському монастирі у 1596–1601 рр. «рукоделием Богдана Онисимовича, співака родом с Пинска», оскільки початковий аркуш цієї книги оформлений орнаментальною заставкою однієї з книг Біблії Ф. Скорини. Цей рукопис добре відомий дослідникам та ретельно досліджений [6, с. 228; 9, с. 28–29, 49; 15, с. 100–102].

Гравюра «Аарон у ризак».
Книга Вихід (Прага, 1519)

Обведена рамкою заставка Ірмологіону органічно вкомпонована у текст першої сторінки рукопису. На ній зображено символіку Ф. Скорини у вигляді сонця та півмісяця і геральдичні щити без зображень, які тримають два таємничі міфічні фавни. Це одна з чотирьох ренесансних заставок, використаних видавцем у празькій Біблії. Встановити, з якої саме біблійної книги Ф. Скорини вирізано заставку, поки не вдалося, оскільки ідентичні відбитки використані в книгах Ісуса Сірахова, Вихід, Царств, Пісні Пісень та Премудрості Бо-

жої. Можемо припустити, що заставку було вирізано з книги, яка вийшла з ужитку до кінця XVI ст. внаслідок зачитування, і це дало привід використати хоча б її орнаментику. Заставку свідомо наклеїли безпосередньо при написанні рукопису, що свідчить про наявність у тодішній збірці Супрасльського монастиря зачитаного примірника біблійної книги, яка містила вказану заставку.

Згідно з пограничними записами, рукописний Ірмологій в кінці XVII – на початку XVIII ст. опинився у Києво-Печерській лаврі у збірці Ближніх Печер преподобного Антонія. Використання ренесансної заставки Ф. Скорини в Ірмології яскраво засвідчує актуальність сприйняття художньої декоративної стилістики Ф. Скорини у монастирському книжному православному середовищі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.

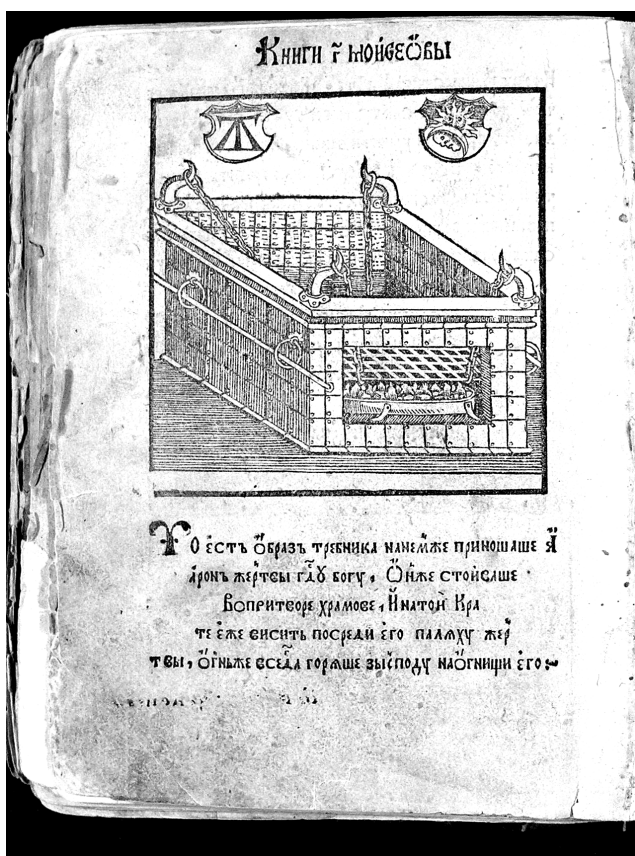
Яскраву сторінку Скориніани НБУВ становлять і рукописні книги, скопійовані з друкованих скоринських видань. На жаль, у бібліотечній збірці немає рукописних копій книг Біблії. Однак представлені дві рукописні книги Апостола, або «Діян і послань апостольських». Обидві переписані з вільнюського видання Апостола Ф. Скорини 1525 р. Ці рукописні пам'ятки відомі дослідникам

і відображені у каталогах. Перший з рукописів – це так званий Радивилівський Апостол 1568 р. (ІР НБУВ, ф. 28, № 766) [6, с. 51–54, № 12]. На думку книгознавців, зокрема Є. Л. Немировського [12, с. 467], це найбільш рання відома рукописна копія вільнюського Апостола Ф. Скорини.

Радивилівський Апостол – рукопис великого обсягу форматом у двійку. Нагадаємо, що вільнюський Апостол Ф. Скорини був надрукований маленьким портативним форматом у вісімку. Однак переписані з видання копії мають великий формат у двійку. Рукописний Радивилівський Апостол зберігся без початкових та кінцевих аркушів, однак із вихідними відомостями про час та місце переписування. На аркуші 395, у післямові, міститься згадка про те, що книга «мною Францишком на рускій языкъ выложенная». Післямовні тексти також скопійовані з Апостола Ф. Скорини, однак видозмінені з урахуванням реалій 1568 р. тогочасними переписувачами. Зокрема, вказано на виготовлення книги «в місті Радзивилове, выписана за накладом его милость пана Ивана Патрикеея Курозвонского подкоморего повиту Кременецкого». З післямовних записів також дізнаємося, що книга «свершися в дому... в шляхетного пана Семиона Борщовского». Радивилів (нині райцентр Рівненської області) – маєток роду Радзивілів, представники якого опікувалися книжковими справами.

Привертає увагу самотутній і певною мірою архаїчний стиль оформлення цього Апостола, що тяжіє до рукописних книг ранішого часу. Художньо-стилістично Радивилівський Апостол 1568 р. не наслідує скоринський друк 1525 р. Незвичний по структурі і використаний для створення рукопису папір, цупкий, сильно пожовклий, промаслений, позначений філігранню Кабан, можливо, призначений спеціально для рукописних книг. Апостол надійшов до бібліотечної збірки у 1937 р. з Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка.

Ще один Апостол було переписано з друкованого видання Ф. Скорини пізніше, у 1599 р. у Четвертні (ІР НБУВ, ф. 1, № 7462) [6, с. 57–59, № 15]. З урахуванням місця створення цієї рукописної пам'ятки і за аналогією з іншими рукописами логічно було б назвати її Четвертинським Апостолом. Вихідні відомості надають інформацію про те, що книга переписана у маєтку князя Януша Збарзького, брацлавського і пінського воєводи «через... Федора Черемского на тот час писара в Четвертні». До фондів НБУВ примірник надійшов із Українського державного музею (колишнього Київського художньо-промислового музею) у 1937 р. внаслідок компанії з перероз-

Гравюра «Образ требника».
Книга Вихід (Прага, 1519)

поділу книжкових пам'яток між бібліотеками і музеями. Згаданий власник маєтку Я. Збаразький дотримувався протестантських позицій і був прибічником кальвінізму. Четвертня – тоді містечко у Волинському воєводстві, тепер – село у Маневицькому районі Волинської області. Цей рукопис, порівняно з попереднім, менш архаїчний і за шрифтом, і за оформленням. Він художньо зовсім не відтворює стилістику видань Ф. Скорини. Переписування тексту Апостола в українських теренах наприкінці 1599 р. засвідчує ще не втрачену актуальність скорининського тексту Апостола у середовищі освіченої еліти Волині через 80 років після друкування книги.

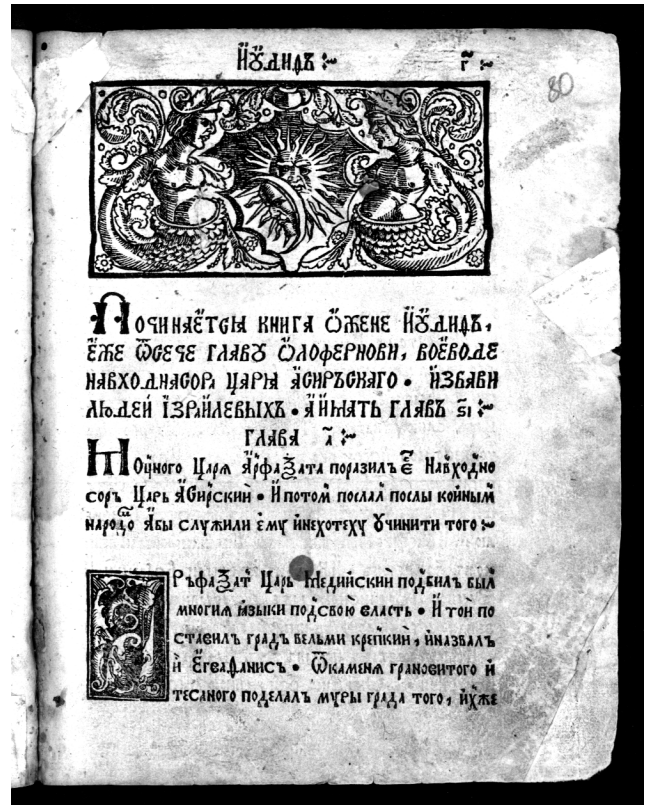
На відміну від примірників друківаних видань Ф. Скорини, рукописні копії суттєво менш вивчені. Мало досліджене й середовище, в якому вони переписувалися і побутували, і тут можливі нові знахідки.

Безперечно, дослідницьку Скориніану формують і заходи, присвячені визначному видавцю, просвітнику Ф. Скорині, які проводяться бібліотекою, а також скоринознавчі публікації фахівців НБУВ, де розглядаються різні аспекти діяльності та видань Ф. Скорини; рецепція його творів, увага до доробку Ф. Скорини українських вчених [10; 11], особливості його видань та їх примірників [5, с. 21–26], характеристики паперу [4, с. 41–46].

До скорининських заходів можна долучити й презентацію книг факсимільного перевидання творів Ф. Скорини, яка здійснюється білоруською стороною з 2013 р. Одна з них була проведена директором Національної бібліотеки Білорусі Р. С. Мотульським у стінах НБУВ у травні 2016 р.

24 травня 2017 р. в рамках щорічної міжнародної наукової конференції «Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень» відбувся круглий стіл «Людем посполитым к доброду научению», приурочений до 500-річчя виходу Біблії Ф. Скорини, де ґрунтовно обговорювалися питання вивчення біографії та видавничого доробку визначного видавця, біблієзнавчих, текстологічних, бібліографічних студій, діяльності його послідовників, особливостей видань та примірників стародруків. Щойно вийшов друком збірник матеріалів наукової конференції, який умістив тези виголошених доповідей [13].

До 500-річного ювілею книговидавничої діяльності Ф. Скорини в стінах НБУВ цього року було відкрито дві виставки. Одна – присвячена становленню білоруського книгодрукування, діяла у виставковому приміщенні центрального корпусу. В її експозиції було представлено історію книги Біло-

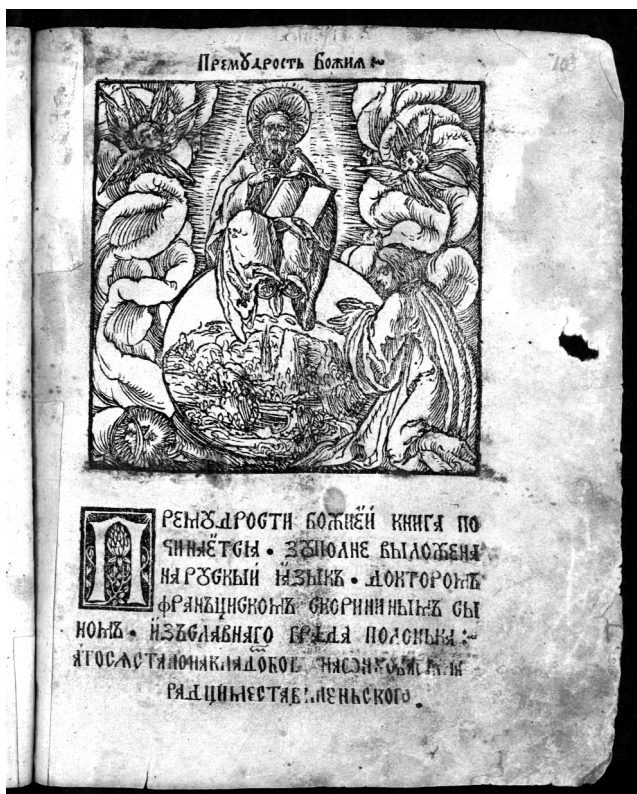
Початкова сторінка Книги Юдиф
(Прага, 1519)

русі в дослідженнях та публікаціях XIX–XXI ст. Друга – пройшла у відділі стародруків та рідкісних видань, де фахівцям були представлені найцінніші пам'ятки: оригінальні видання окремих книг Біблії Ф. Скорини у двох конволютах, рукописні копії Апостолів 1568 та 1599 рр., а також найвідоміші сучасні скоринознавчі дослідження, енциклопедичні видання, монографії та збірники праць, бібліографічні каталоги стародруків.

Оскільки урочистості з відзначення 500-річчя книговидавничої діяльності Ф. Скорини у Празі і Вільнюсі триватимуть до 2025 р., активне вивчення його доробку та святкування ювілейних дат сприятимуть появі нових досліджень, а можливо, й нових цікавих відкриттів у скоринознавчій галузі, поповненню бібліотечних фондів новими публікаціями, проведенню різних наукових заходів, оскільки видання Ф. Скорини без перебільшення важливі для української спільноти, для осягнення нашої давньої культурної спадщини.

Так, у червні 2017 р. побачить світ збірник статей «Франциск Скорина: личность, деятельность, современные образы», в якому будуть представлені і публікації співробітників Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Фахівці НБУВ планують долучитися і до участі

Титульний аркуш. Гравюра «Благословіння».
Книга Премудрості Божої (Прага, 1518)

у Міжнародному конгресі «500 років білоруського книгодрукування», який проходитиме у Мінську 14–15 вересня 2017 р. в Національній бібліотеці Білорусі.

Список використаних джерел

1. ІР НБУВ, ф. 285, № 278. Попов П. М. «Скарга нищих до Бога» – віршований публіцистичний твір кінця XVI – початку XVII ст. Дослідження і текст.
2. Книги Буття, Вихід, Левит, Числа, Повторення Закону. Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/00000072.pdf.
3. Книги Ісуса Сірахова, Приповістей царя Соломона, Премудрості Божої, Юдиф. Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001450>
4. Бондар Н. П. Особенности бумаги пражских изданий Франциска Скорины / Н. П. Бондар // Современные проблемы книжной культуры : основные тенденции и перспективы развития : материалы V Междунар. научн. семинара (Минск, 19–20 апреля 2016 г.) / МААН, Совет по книгоизданию, Центр.

науч. б-ка Нац. акад. наук Беларуси ; редкол. : Л. А. Авгуль и др. – Минск ; Москва, 2016. – С. 41–46.

5. Бондар Н. П. Скориниана Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского / Н. П. Бондар // Франциск Скорина – личность, деятельность, наследие, современные образы : материалы Международного научного семинара (Полоцк, 24 мая 2017). – Минск; Москва, 2017. – С. 21–26.

6. Иванова О. А. Слов'янська рукописна кирилична книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наук. кат. : палеогр. альбом / О. А. Иванова, О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко. – Київ, 2010. – 793 с.

7. Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання : витоки, розвиток, проблеми / Я. Д. Ісаєвич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2002. – 520 с. : іл.

8. Книга Беларуси: 1517–1917 : зводны каталог / склад. Г. Я. Галенчанка та ін. – Мінськ : Беларус. савецк. энц. імя Петруся Бруку, 1986. – 616 с.

9. Книги Франциска Скорины у зібранні Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР / І. О. Ціборовська-Римарович, Ю. А. Лабинцев, І. В. Стадніченко ; заг. ред. С. П. Демченко ; НБУВ. – Київ, 1991. – 79 с. : іл. Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/00000072.pdf

10. Ковальчук Г. И. Популяризация издательского наследия Франциска Скорины в публикациях украинских ученых 1920-х гг. / Г. И. Ковальчук // Франциск Скорина – личность, деятельность, наследие, современные образы : материалы Международного научного семинара (Полоцк, 24 мая 2017). – Минск, Москва, 2017. – С. 58–63.

11. Ковальчук Г. И. Изучение и популяризация наследия Франциска Скорины украинским ученым П. Н. Поповым / Г. И. Ковальчук // Матэрыялы XI Міжнародных кнігавідавчых чытаньняў «Кніжная культура Беларусі XI – пачатку XX ст.» (Мінск, 16–17 красавіка 2015 г.). – Мінськ : Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2015. – С. 18–22.

12. Немировский Е. Л. Франциск Скорина : Жизнь и деятельность белорусского просветителя. – Минск : Мастацкая літаратура, 1990. – 598 с.

13. Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень : матеріали Міжнар. наук. конф. до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 24 травня 2017 р.). – Київ, 2017. – 400 с.

14. Українська поезія : кінець XVI – початок XVII ст. / упряд. В. П. Колосова, В. І. Кречетень. – Київ, 1978. – 432 с.

15. Ясиновський Ю. П. Українські і білоруські нотолінійні Ірмологіони 16–18 ст. : каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / Ю. П. Ясиновський. – Львів : Місіонер, 1996. – 622 с.

Стаття надійшла до редакції 6.06.2017 р.

Nataliia Bondar,

PhD, Head of department of rare books, Vernadsky National Library of Ukraine

Iryna Tsiborovska-Rymarovych,

PhD, Senior Research Fellow of department of rare books, Vernadsky National Library of Ukraine

SKORYNIANA OF THE VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

The article deals with the 500-years anniversary of the Prague publications of F. Skoryna. The information about old printed books and written records connected with the activity and the name of outstanding Belarusian typographer which preserved in Vernadsky National Library of Ukraine are elucidated. The reception of F. Skoryna's editions among Ukrainian readers in the XVIth century is analyzed.

К е у о р д с : F. Skoryna, Bible, Apostle, old printed books, written records.